

РОЗДІЛ 9

НАРИСИ ІСТОРІЇ БЕЛЗА (ДО 1772 РОКУ)

Найдавнішим містом Галичини (у кордонах сучасної України) і одним із найстародавніших у Східній Європі є Белз. Упродовж тривалого часу він був важливим адміністративним, релігійним, економічним і культурним центром. Із Белза походить найвідоміша релігійна святиня Польщі – ікона Ченстоховської Богородиці. В околицях цього міста народився і провів перший період своєї діяльності Петро Ратенський. В історії він відомий як перший московський митрополит і перший московський святий, який також вважається покровителем Москви. На його могилі російські царі присягали під час коронації¹. Певний час Белз був одним із центрів хасидизму (течія іудаїзму). Могили чудотворних белзьких рабинів є об'єктом паломництва і поклоніння євреїв із багатьох країн світу. Важко знайти на території України інше місто, яке б дало стільки релігійних святинь такого всесвітнього значення.

Із Белзом пов'язані рідкісні літературні пам'ятки. Із Городищенського монастиря, ктиторами якого із XV ст. є белзькі міщани, а раніше ймовірно були белзькі князі, походить найдавніший східнослов'янський апостол (Кристинопольський апостол)² і найдавніший східнослов'янський пом'яник (Городищенський пом'яник)³.

¹ Див.: найновіше дослідження, присвячене цій особі: Овсійчук В. Іконописець-митрополит Петро Ратенський. *Записки Наукового товариства імені Шевченка (Записки НТШ)*. Львів, 1998. Т. 236. С. 25–40.

² Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. Львів, 1989. С. 51; Пам'ятка зберігається: Львівський історичний музей. Відділ рукописів. № 39; Центральна наукова бібліотека ім. В. Вернадського НАН України. Інститут рукописів. М 3/22 (Публікації: Kату́żniacki E. Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice: Ad fidem codicis Christinopolitani. Vindobonae, 1896); Маслов С. А. Отрывок Христинопольского Апостола. *Известия Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук*. Санкт-Петербург, 1911. Т. 15. Кн. 4.

³ Алексеев А. И. Поминальная практика в Московской Руси и в Великом княжестве Литовском (опыт сравнительной характеристики). *Белорусский сборник*. 1998. Вып. 1. С. 89; Pomianuk of Horodyshche / ed. by J. B. Rudnykuj. Winnipeg, 1962. Pt. 1: A. D. 1484. 54 s.

Окрасою сучасного Белза є унікальні архітектурні пам'ятки. Однією із найдавніших українських дерев'яних сакральних споруд є церква Святої Параскевії (поч. XVII ст.). Значну архітектурну цінність мають кляшторні комплекси домініканів і домініканок (XVII–XVIII ст.). Загадковою міською будівлею є шестикутна вежа, датована 1606 р.

Сучасний Белз – одне з найменших міст України. Він розташований за 70 км на північ від Львова і належить до складу Шептицького району. Його населення становить приблизно 2 250 жителів. Місто є центром Белзької міської громади, до якої належить містечко Угнів і 22 села.

Територія Белщини у IX ст. була у складі племінного союзу бужан, центром якого правдоподібно було м. Буськ. У першій половині X ст., унаслідок складних суспільно-політичних процесів, ця територія належала до складу племінного союзу волинян, центром якого ймовірно було м. Волинь⁴. У середині X ст. навколо міста Червена склалося протодержавне (можливо ранньодержавне) об'єднання Червенські міста, у складі якого був також Белз. Унаслідок походу князя Володимира Святославича у 981 р., ці землі ввійшли до складу Київської Русі. У 1018–1030 рр. Червенські міста перебували під владою Польщі.

У писемних джерелах Белз вперше згадується під 1030 р. у літописі «Повість временних літ». Тоді київський князь Ярослав Мудрий здійснив похід проти Польщі, одним із завдань якого було відвоювання Червенських міст. Проте він зміг здобути тільки Белз⁵. Щоб міцніше закріпити за собою відвоювану територію, князь заснував низку укріплених поселень: Всеволож (названий на честь сина, що тоді народився), Варяж (у якому ймовірно поселилися вихідці зі Скандинавії – варяги), Литовеж (у ньому замешкали вихідці із Прибалтики) і Русин (тут осіли вихідці з Наддніпрянщини – руси)⁶.

Безумовно, що Белз виник раніше, ніж звістки про нього потрапили на сторінки літописів. Результати археологічних досліджень свідчать, що місто починає функціонувати з останньої чверті

⁴ Ипатьевская летопись / под. ред. А. Шахматова. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Москва, 1998. Т. 2. Стб. 8.

⁵ Там само. Стб. 137.

⁶ Кнись Я. До питання про локалізацію Всеволожа-Севоложа. Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 103.

X ст.⁷. Дискусійним залишається питання щодо походження його назви. Із цього приводу дослідники висловили низку гіпотез, найвірогіднішим серед яких виглядає думка про походження топоніма «Белз» від слів «бевз» або «бевза», що означає важкодоступне болотяне місце⁸.

Наступна літописна згадка про Белз датована 1150 р. Тоді галицький князь Володимирко Володаревич, під час війни з Ізяславом Мстиславичем, перебував біля Белза, коли йому надійшла звістка, що угорці перейшли Карпати⁹.

У початковий період історії Белза, який тривав від його виникнення в останній чверті X ст. і до перетворення на столицю окремого князівства, місто, завдяки вдалому географічному розташуванню і піклуванню про нього князівської влади, переживає швидкий розвиток, результатом якого стає його перетворення на один із найбільших міських центрів західних земель Київської Русі.

Приблизно у 1170 р. Белз став столицею окремого князівства. У досить пізньому джерелі – «Пам'ятці о. Афанасія» – наявна звістка, що у 1123 р. київський князь Володимир Мономах приєднав до Белзького князівства Буську землю¹⁰. Проте за сучасного стану наукових досліджень цей факт викликає серйозні сумніви¹¹. Наприкінці XII ст. Белзьке князівство займало територію середнього Побужжя.

Першим белзьким князем став Всеволод Мстиславич (1170–1195), який започаткував династію Всеволодовичів¹². У 1188 р. він зробив невдалу спробу утвердитись у Володимирі. Значним успіхом Всеволода

⁷ Петегрич В. Початки Белза і Буська та формування їх соціально-топографічної структури в X–XIV ст. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя*. Львів, 2001. С. 199.

⁸ Воронка О. У справі походження назви Белз. *Наша батьківщина*. 1939. Ч. 1. С. 21–22; Исаевич Я. Д. Древнейшая топонимика Прикарпатья и Верхнего Побужья (X–XI вв.). *Всесоюзная конференция по топонимике СССР*. Ленинград, 1965. С. 118.

⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 406.

¹⁰ Schneider A. Miasto Busk, Wenecja Polska. *Dziennik Literacki*. 1866. № 45. S. 714.

¹¹ Книш Я. Чи віднайдеться Буський літопис? *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1994. № 4–6. С. 15.

¹² Świeżawski A. Ziemia Bełska. *Zarys dziejów politycznych do roku 1462*. Częstochowa, 1990. S. 25.

вважають приєднання до Белзького князівства Червена, після смерті його брата Святослава Мстиславича.

По смерті Всеволода його князівство розділили між собою два сини: Белз успадкував Олександр (1195–1210, 1215–1234 із перервою), Червен – Всеволод. Після смерті у 1205 р. Романа Мстиславича розгорілася боротьба за його спадщину. Олександр Всеволодович мав серйозні юридичні підстави претендувати на Володимир, тому він у 1208 р. оволодів цим містом, але протримався у ньому тільки до 1214 р. (з перервою). Деякий час у Белзі сидів Василько Романович (1210–1213). Хоча Олександр втратив Володимир, але він продовжував залишатися основним противником Романовичів у боротьбі за Волинь. У міжусобних війнах околиці Белза неодноразово зазнавали спустошень. Особливо князівство постраждало у 1223 р., коли Романовичі «пограбували в околицях Белза і Червена ... всю землю ... цю ніч назвали белжани злою ніччю»¹³.

Існування незалежного князівства всередині володінь Романовичів було для них дуже невигідним. Тому Данило Романович використав зручний момент, коли Олександр у 1234 р. їхав до свого тестя київського князя Володимира Рюриковича у Київ, щоб захопити його і згодом, можливо, ув'язнити, а Белзьке князівство приєднати до своєї держави. Олександр мав сина Всеволода, який згадується у 1245 р., і дочку Анастасію, яка між 1245 і 1247 рр. вийшла заміж за мазовецького князя Болеслава, а після його смерті, у 1248 р., – за угорського магната Дмитра¹⁴.

Результати археологічних досліджень свідчать, що Белз у XI–XIII ст. був важливим економічним центром. Значних успіхів його мешканці досягнули в обробці металів, виготовленні виробів із кості, гончарстві й інших ремеслах. Місто підтримувало жваві торгівельні зв'язки не тільки з прилеглими регіонами, але й досить віддаленими¹⁵.

Під час монголо-татарської навали взимку 1240–1241 рр. Белз був зруйнований, що призвело до його занепаду. Такий процес пережили майже всі міста, які постраждали від нашествия цих кочовиків. Але на відміну від багатьох інших населених пунктів, які зникли назавжди або не змогли досягнути свого попереднього рівня,

¹³ Ипатьевская летопись. Стб. 739.

¹⁴ Там само. Стб. 803, 810.

¹⁵ Петегирич В. М. Белз. *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды)*. Киев, 1990. С. 128–129.

Белз зберіг за собою статус княжої столиці. Після монголо-татарської навали Романовичі провадили політику, спрямовану на максимальне послаблення значення старих княжих столиць, у яких проживало непевне або навіть вороже їм боярство. Белз, разом із Галичем та Перемишлем, потрапив у цей чорний список. Про слабкість фортифікацій перелічених вище міст свідчить той факт, що їх укріплення не наказав зруйнувати Бурундай у 1259 р. За планом Романовичів якнайбільше функцій цих старих княжих столиць повинен був перебрати заснований на зламі 40–50-х років XIII ст. Львів, який виник приблизно на межі Белзького і Галицького князівств, між які неподалік вклинювалося Перемишльське¹⁶.

Дуже мало відомо про Белз упродовж останнього століття української державності княжої доби. Галицько-Волинський літопис повідомляє, що князь Лев Данилович у 1288 р. володів трьома князівствами: Галицьким, Перемишльським і Белзьким¹⁷. Із князювання у Белзькому князівстві в останній третині XIII ст. розпочав свою політичну діяльність Юрій Львович, який у 1301–1308 рр. був королем Держави Романовичів. Наприкінці XIII – початку XIV ст. у цьому князівстві сидів Лев Юрійович. Мабуть під час перебування цих Романовичів у Белзі сюди потрапила чудотворна ікона Богородиці, яку у 1382 р. князь Владислав Опольський вивіз у Ченстохови. У дипломатичних листах князя Юрія-Болеслава Тройденовича, адресованих магістрам Тевтонського ордену і датованих 11 лютого 1334 р. та 20 жовтня 1335 р., згадується белзький воевода Михайло Єлезарович¹⁸.

Після смерті у 1340 р. останнього галицько-волинського князя Юрія-Болеслава Тройденовича Белзьке князівство стало об'єктом боротьби між Польщею, Литвою і Угорщиною. Спочатку у 1340 р. цю територію захопив Любарт, але у 1349 р. Белзом заволодів польський король Казимир, проте через рік литовці зуміли його відвоювати. На початку весни 1352 р. місто взяло в облогу об'єднане польсько-угорське військо, очолене королями Казимиром і Людовіком¹⁹. Міський

¹⁶ Див. детальніше: Книш Я. Заснування Львова. *Семінарій «Княжі часи»*. Львів, 2002. С. 7–13.

¹⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 913.

¹⁸ Болеслав-Юрий II князь всей малой Руси / под ред. А. Ржежабка. Санкт-Петербург, 1907. С. 153–155.

¹⁹ Świeżawski A. Ziemia Bełska. S. 65; Цей сюжет описано у шкільному підручнику: Лях Р. Д., Темірова Н. Р. Історія України. З найдавніших часів

гарнізон очолював литовець Дрозге. Незважаючи на багаторазові штурми і значні втрати, Белз здобути не вдалося, а отже, сам похід закінчився невдачею²⁰. У листопаді 1353 р. Казимир зробив чергову спробу захопити Белз, яка також виявилася безрезультатною.

Через певний час після цих подій Белзьке князівство отримав литовський князь Юрій Наримунтович. Влітку 1366 р. польський король зумів напасти на Белз несподівано. Князь Юрій Наримунтович, не будучи підготовленим до оборони, піддався без боротьби, визнавши себе васалом Казимира. Після смерті у 1370 р. польського короля, князь Юрій Наримунтович від'їхав від Польщі, повернувшись під зверхність великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича. У 1377 р. угорський король Людовік як очільник об'єднаного угорсько-польського війська після семи тижнів облоги здобув Белз²¹.

Людовік віддав Белз своєму васалові – князеві Владиславу Опольському, який у тому ж 1377 р. надав містові магдебурзьке право²². Ймовірно, це було повторне надання, можливо, вперше місто отримало такий привілей ще від Романовичів у першій чверті XIV ст. У грудні 1378 р. Владислав Опольський зрікся своїх прав на руські землі, які перейшли під безпосереднє королівське управління. Кінець угорському пануванню поклав похід польської королеви Ядвіги у 1387 р., яка майже без боротьби зайняла Белзщину. Наприкінці 1387 р. або на початку 1388 р. король Ягайло надав Белзьке князівство західномазовецькому князеві Земовитові IV, який був одружений із сестрою короля – Олександрою²³.

Майже щороку Земовит IV відвідував Белзьке князівство, вперше він побував у Белзі в грудні 1388 р.²⁴. Мазовецький князь уво-

до XV ст.: підруч. для 7-го класу середньої школи. Київ: Темпора, 2000. С. 262.

²⁰ Грушевський М. З облоги Белза в 1352 р. *Записки НТШ*. Львів, 1906. Т. 72. С. 158–159.

²¹ Długosz J. *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Warszawa, 1985. L. 10. S. 56–57.

²² Zbiór dokumentów Małopolskich. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1969. Cz. 4. S. 192–193.

²³ Świeżawski A. Nadanie Ziemi bełskiej Siemowitowi IV. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1981. T. 72. Z. 2. S. 272–273.

²⁴ Supruniuk A. Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku. Warszawa, 1998. S. 312; *Akta grodzkie i ziemskie (AGZ)*. Lwów, 1880. T. 8. S. 26–27.

див польський адміністративно-правовий устрій, роздавав земельні володіння мазовецькій шляхті, повністю позбавивши українських бояр великої власності і знищивши їх як суспільну верству. У багатьох містах Белзщини він заснував католицькі костели і кляштори. У Белзі в 1403 р. вперше згадується католицький плебан²⁵, однак ймовірно, що костел виник раніше, можливо його заснував у 1377 р. Владислав Опольський, надавши йому с. Махнів²⁶. Із 1386 р. відомий у Белзі кляштор домініканів (розташовувався у передмісті, поза лінією міських укріплень), якому були надані села Костяшин, Ліски й Боженка.

По смерті князя Земовита IV, яка наступила ймовірно у 1426 р., Белзьким князівством 8 років (1426–1434) спільно управляли його сини: Земовит V, Тройден II, Владислав I і Казимир II. Наступні 8 років (1434–1442) цією територією самостійно управляв Казимир II, який був тільки белзьким князем. У 1442–1455 рр. Белзщиною володів Владислав I, після смерті якого ця територія належала його малолітнім синам Земовитові VI і Владиславові II, від імені яких нею управляв воєвода Ян із Неборова. Після вигаснення у 1462 р. династії західномазовецьких П'ястів Белзщина безпосередньо належить до складу Польського королівства. Наступники Земовита IV проводили, з більшою або меншою інтенсивністю, таку ж політику щодо Белзького князівства, як і він.

Мабуть, у 30-х роках XV ст. на Белзщині запроваджується польське судочинство. Белзький суддя вперше згадується у 1435 р. – це Сасін з Угринова. Цього ж року на сторінках документів згадується перший белзький воєвода Павел із Тарношина, що свідчить про розбудову адміністративно-територіального устрою польського зразка. У мазовецьку добу виникають ще такі уряди на Белзщині: старости (1384), войського (1423), підкоморія (1426), каштеляна (1427), підсудка (1436), хорунжого (1456) і писаря (1462). Кілька інших урядів повстало в наступні століття²⁷. На першу половину XV ст. припадає устійнення меж Белзької землі. Вона поділялася на 4 повіті: Белзький (більший за 3 інші разом узяті), Буський,

²⁵ Zbiór dokumentów Małopolskich. Cz. 5. S. 14.

²⁶ Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV w. do początku XVII w. Warszawa, 1993. S. 39.

²⁷ Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy. Kórnik, 1992. T. 3. Zesz. 2. S. 18, 27–75.

Городельський і Грабовецький, до яких на початку XVIII ст. долучився Любачівський. Площа Белзщини становила приблизно 8 900 км².

Із запровадженням магдебурзького права, у Белзі формуються відповідні органи міської влади. Першим війтом Владислав Опольський призначив німця Лібінґа. Мешканці Белза, що мали міське право, щороку вибирали міську раду і бургомістра. У південній половині міста було розчищено місце під чотирикутну міську площу, на якій згодом збудували ратушу. Спостерігається подальший розвиток ремесла, зокрема у 1411 р. кравці створили перший у Белзі цех.

Із втратою української державності, у Белзі збільшується відсоток іноземців. Литовці й угорці, які деякий час володіли містом, не змогли створити чисельних чи довготривалих етнічних меншин. Натомість із встановленням польського панування формується і поступово збільшується польськомовна громада, представники якої займають керівні позиції у житті міста. У 1439 р. документи фіксують у Белзі перших євреїв²⁸.

Під час другого періоду історії Белза, який тривав упродовж 1170–1462 рр., він міцно втримує за собою статус княжої столиці. Хоча, у деякі часові проміжки, місто успішно розвивається, що підготувало сприятливий ґрунт для перетворення його у воєводський центр.

У 1462 р. Белзьке князівство, із входженням до складу Корони, перетворюється на воєводство. Із кінця XV ст. страшним лихом для міста стають спільні турецько-татарські набіги. У 1502 р. ординці здобули і спалили Белз²⁹. Ця катастрофа спричинилася до короткотривалого занепаду міста. Для якнайшвидшого його відродження польський король у 1509 р. повторно підтвердив надання магдебурзького права. Міська влада більше уваги стала приділяти зміцненню фортифікаційних споруд, що помітно посилило оборонноспроможність міста.

Із другої чверті XVI ст. до середини XVII ст. Белз переживає часи піднесення і розквіту. Особливо швидкими темпами розвивалося ремесло, у місті документи фіксують наявність таких ремісничих цехів: шевського (1465)³⁰, кушнірського (1604), ткацького (1634) і

²⁸ Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.* Warszawa, 1975. S. 287.

²⁹ Bielski M. *Kronika. Sanok*, 1856. T. 1. S. 917.

³⁰ AGZ. Lwów, 1906. T. 19. S. 446.

ковальського (1640), а всього у першій половині XVII ст. налічувалося 43 ремісничі спеціальності³¹.

Белз був значним торговим центром Речі Посполитої. Міщани мали низку важливих привілеїв, зокрема право складу солі (із 1377 р.) і безмитної торгівлі у всій державі (із 1550 р.). Велику популярність мали белзькі ярмарки, які відбувалися двічі на рік, торговим днем у місті був понеділок³². Белз мав свою міру сипучих тіл – белзький корець, який дорівнював 26-й частині гданського лашта.

У 1590 р. у Белзі відбувся перший з'їзд православних єпископів, присвячений обговоренню умов, на основі яких передбачалося прийняття унії. На ньому були присутні чотири єпископи: холмсько-белзький Деонісій Збируйський, пінсько-турівський Леонтій Пелчинський, луцько-острозький Кирило Терлецький і галицько-львівський Гедеон Балабан. На з'їзді ймовірно вироблено попередній проект унії, що передбачав визнання зверхності Папи Римського за збереження східного церковного обряду.

Унія у Белзі і Белщині була досить непопулярною. У 1636 р. королівські комісари під час розподілу церковного майна в Белзі побачили стільки православних, скільки «могло поміститися у ринку», натомість уніатів назвали 15 осіб, але не показали жодного³³. У 1628 р. митрополит Йосиф-Велямин Рутський зробив спробу скликати собор священників у Белзі, але із 300 запрошених не прибув жоден³⁴. Спроби запровадження насильницькими методами унії призвели до завзятого опору белзьких міщан. Зокрема, намагання холмсько-белзького єпископа М. Терлецького у 1641 р. відібрати у православних белжан три церкви спричинило такий запеклий спротив міщан, що деякі дослідники трактували його як повстання³⁵. Антиунійна боротьба белжан мала значний резонанс, що відобразилося

³¹ Horn M. *Rzemiosło miejskie województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*. Wrocław; Kraków; Warszawa, 1966. S. 149, 258–264.

³² Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*. Warszawa, 1844. T. 2. S. 1178.

³³ Чернецький В. Звістки о стародавнім місті Белзі. Львів, 1893. Додатки. С. 1.

³⁴ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Вильна, 1896. Т. 23. С. 61–63.

³⁵ Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила. Киев, 1898. Т. 2: Приложения. С. 190–199; Легкий В. И. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648–1654 годов. Ленинград, 1956. С. 40.

у грамоті польського короля Владислава IV, датованій 14 березня 1633 р., на основі якої у низці міст православним міщанам поверталися церкви, зокрема у Белзі храм Святого Миколая³⁶.

У першій половині XVII ст. у місті спостерігається загострення соціальних протиріч. Белзькі міщани вели наполегливу боротьбу проти зловживань та сваволі старост і призначених ними державців. Між міщанами і передміщанами відбувалося протистояння за юридичну рівноправність, рівномірний розподіл податків та повинностей, зокрема його загострення спостерігається у 1612 р.³⁷. Цікавий конфлікт розгорівся у 30–40 роках XVII ст. між селянами с. Прусинів, що належало Белзові, і його орендарями – Бялокуровичами. Намагаючись отримати якнайбільші прибутки, орендарі максимально збільшили всі види повинностей. Белзький магістрат виступив на стороні прусинівських селян, суттєво обмеживши сваволю Бялокуровичів³⁸.

Тогочасні документи дають змогу скласти певне уявлення про Белз тих часів. У 1620 р. зміцнено міські фортифікації. Місто захищали рови, наповнені водою, високі вали, що мали ширину 20–30 м, на яких височили дерев'яні стіни. Белз мав чотири брами: Львівська, Сокальська, Любельська і Замойська³⁹. Замок також був дерев'яний із обмазаними глиною стінами. Його обороноспроможність поступово зменшувалася, а в часи Хмельниччини він мало використовувався. У 1565 р. у місті були такі вулиці: Гродська, Кляшторна, Шевська, Руська, Сокальська. У передмісті розташовувалася вулиця Війтівська. У середмісті налічувалося 142 будинки, у передмісті – 129, разом – 271, тут не враховані житла шляхти і духовенства, які становили ймовірно 5–7 %⁴⁰. У Белзі в цей час відомі такі церкви:

³⁶ Описание документовъ архива западнорусскихъ униатскихъ митрополитовъ. Санкт-Петербург, 1897. Т. 1: 1470–1700. С. 215.

³⁷ 30 Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1972. S. 174, 203.

³⁸ Horn M. Zaburzenia włościan prusinowskich w pierwszej połowie XVII wieku (Fragment z dziejów walk chłopów miejskich z uciskiem feudalnym). *Sprawozdanie Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za 1964 r.* Opole, 1966. Serja A. Nr 2. S. 38–52.

³⁹ Чачковський Л. Княжий Белз. Львів, 1936. С. 5.

⁴⁰ Lustracja województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564–1565. Warszawa; Łódź, 1992. Cz. 1. S. 114–115.

Святої П'ятниці (Параскеви), Святого Миколая, Святого Духа, Святого Спаса і василіанський монастир із церквою Пресвятої Трійці. У 1633 р. засновується кляштор домініканок із костелом Пречистої Діви Марії. У цей час у Белзі функціонувала єврейська синагога.

Страшним лихом для тогочасних дерев'яних міст були часті пожежі: 26 червня 1637 р. вогонь настільки знищив Белз, «що тільки поле зробилося на тому місці, де стояло місто»⁴¹, а 10 січня 1644 р. через випадковість черговий раз спопеліло все місто⁴².

Початок Хмельниччини викликав занепокоєння белзької шляхти. На сеймику у Белзі, що відбувся 15 червня 1648 р., було вирішено створити військовий загін чисельністю 400 осіб⁴³. Наступний сеймик, який відбувся 12 вересня, постановив організувати додаткові військові сили. Белз не був розташований на дорозі, якою козацьке військо, очолене Богданом Хмельницьким, на початку листопада 1648 р. прямувало з-під Львова до Замостя. Однак один із козацьких загонів підійшов до міста, протримавши його певний час в облозі. У цей час із Замостя прорвався до Белза загін польських драгунів, який залишив у ньому 60 воїнів, помітно зміцнивши місцевий гарнізон⁴⁴. Сім разів козаки штурмували місто, але не змогли його здобути. Під час облоги був знищений жіночий католицький кляштор домініканок, що розташовувався у передмісті⁴⁵.

Вдруге козаки разом із російськими військами побували на Белзщині восени 1655 р., коли основні військові сили тримали в облозі Львів, а на захід були послані наказний гетьман Данило Виговський і воєвода Григорій Потьомкін. Під час цього походу Белз був здобутий і знищений⁴⁶. Шляхта Белзького воєводства 25 жовтня

⁴¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 222. Арк. 697.

⁴² Horn M. Rzemiosło miejskie województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku... S. 269–270.

⁴³ Жерела до історії України-Руси / ред. М. Грушевського. Львів, 1898. Т. 4. С. 2.

⁴⁴ Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. Киев, 1965. С. 190.

⁴⁵ Жерела до історії України-Руси. Т. 4. С. 144.

⁴⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 9. Кн. 2. С. 1126.

1655 р. присягнула шведському королю, але це підданство було короткотривалим.

Війни середини XVII ст. спричинилися до занепаду Белза. У 1667 р. у місті заселеними виявилися тільки 37 будинків, інші псували або були зруйновані. Поступово зростає чисельність і значення єврейської громади, певною мірою цьому процесові сприяв привілей польського короля, датований 1665 р., який зрівнював їх у правах із християнами. У другій половині XVII ст. ремесло і торгівля розвиваються значно повільніше, ніж у попередній період.

Із 1694 р. маємо цікавий напис на белзькому дзвоні з церкви Святого Миколая: «Создася сей звон за старанієм славетних міщан міста Белза и ктиторов церкви катедральной святого Христова Николая р. 1694 місяця марта 17-го»⁴⁷. У 1697 р. магнат Феліціян Казимир Потоцький заснував при церкві Святого Миколая василіанський монастир, який реально функціонував у 1714–1736 рр. Цікаву літописну звістку маємо в одній із белзьких церковних книг, яка повідомляє, що у 1695 р. у місті була дорожнеча⁴⁸. Із кінця XVII ст. наявна остання згадка про Белзький замок⁴⁹.

Під час Північної війни Белз зазнав нових спустошень і руйнувань. Зокрема, у 1704 р. міщани свідчили, що шведи спалили на східній стороні ринку 5 будинків, південний – 4, західний – 7, північний – 10⁵⁰. Яскравим прикладом занепаду міста у XVIII ст., коли цей процес помітно прогресував, може вважатися справа про оренду міського с. Прусинів, магнатом Францішком Салезієм Потоцьким. Добившись підступним способом права на певний час орендувати це село, він доклав максимальних зусиль, щоб не повертати його⁵¹.

Відрізок часу, що охоплює другу половину XVII ст. – першу половину і середину XVIII ст., увійшов в історію Белза як час занепаду і стагнації. У місті сильно занепало ремесло і торгівля, одночасно

⁴⁷ Коструба Т. Белз і Белзька земля від найдавніших часів до 1772 року. Нью-Йорк; Торонто, 1989. С. 117.

⁴⁸ Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Львівська область / гол. редкол. В. Ю. Маланчук. Київ, 1968. С. 741.

⁴⁹ Калашников В. М. Україна XVII ст. очима ірландського вченого. *Український історичний журнал*. 1995. № 2. С. 137.

⁵⁰ Papee F. Zabytki przeszłości miasta Belza. Lwów, 1884. S. 7.

⁵¹ Ibid. S. 7–8.

збільшилася чисельність єврейської громади. На момент входження міста у склад Австрії у ньому функціонували тільки дві греко-католицькі церкви: міська Святого Духа і передміська Святої Параскеви.

Історичний розвиток Белза перед входженням у 1772 р. до Австрійської імперії поділяється на три періоди. Упродовж другого він приблизно 300 років був княжою столицею, упродовж третього – воєводським центром. Із середини XVII ст., внаслідок воєнних руйнувань, місто поступово занепадає. Цей процес із недовгими перервами триває і до сьогодні.

Ярослав КНИШ